

NEGDAŠNJI HRVATSKI KATEKIZMI

Miljenko Belić

U knjizi pod tim naslovom izdao je o. Franjo Emanuel Hoško¹ vrijedne plodove svoga rada. Prvi dio knjige donosi dvadeset i jednu, već prije tiskanu studiju o toj problematici, uz devet novih, sada prvi puta tiskanih (str. 9–154), a drugi je dio prilično opširan i zanimljiv pregled povijesti hrvatskih katekizama od Tridentuskog do Prvog vatikanskog sabora (str. 155–188), pa i više, jer Hoško počinje od pred-tridentuskog katekizma Simuna Kožičića (1530.) i završava s Deharbe-ovim katekizmima koji su kod nas prevladavali gotovo do polovice 20. stoljeća.

Hoškova je knjiga veoma zanimljiva. Zanimljiva je pod više vidika.

Tako na primjer, sigurno će se katehete praktičari zanimati za razvoj ne toliko katehetske metode u tom razdoblju (ta se je malo mijenjala), nego za izbor onoga što se u raznim razdobljima smatralo potrebnim da se obradi na način katekizma.

Nadalje, ima u katekizmima nešto što nadilazi krug zanimanja samih pastoralnih radnika. Na što mislimo pokazat će jedno malo brojenje. Na temelju Hoškove knjige pokušao sam izbrojiti koliko je kod nas katekizama izdano u tom razdoblju. Brojao sam podatke što ih Hoško donosi u dodatku knjige u veoma preglednom sažetku (to je sažetak, a ne kronološka statistička tabela, i zato u njemu nije izneseno

sve kao što ni nije moralo biti sve). Budući da je oveći vremenski razmak bez katekizama, između katekizma Šimuna Kožičića (1530.) i prvog prijevoda Ledesminog katekizma (1578.), počinjem brojanje od 1578, a izostavljam državne katekizme – Austrijski i Napoleonov – i one (većinom Deharbe-ove) koji su nakon toga slijedili. To je, dakle, razdoblje od kojih 200 godina. Ako se nisam zabunio u brojanju, Hoškov sažetak spominje 110 katekizama. U tom se sažetku ne nabrajaju ponovna izdanja, na primjer Krajačevićeva katekizma, koji je bio službeni katekizam zagrebačke biskupije (str. 34), niti ponovna izdanja Kanižlićeve „Bogoslovice” koju po broju izdanja nije dostigla ni jedna vjerska ni svjetovna knjiga slavonske književnosti u osamnaestom stoljeću (str. 90). To, dakle, znači da u ono vrijeme kad je tiskanih knjiga bilo neusporedivo manje nego u kasnijem razdoblju, u 19. i 20. stoljeću, izalzi u prosjeku svake druge godine barem jedan katekizam, i to katekizam u užem značenju riječi, ne knjiga vjerskog sadržaja uopće, ne molitvenik ili liturgijski priručnik! Katekizam je tada bio knjiga nad knjigama. Svaki povjesničar hrvatske kulture mora se zamisliti nad tom činjenicom.

¹ F. E. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*. Biblioteka „Orijentacije”, izdaje: Salezijanski provincijalat, 41090 Susedgrad/Zagreb 1985.

One koji istražuju originalnost hrvatskog kulturnog stvaralaštva zanimat će svi momenti koji su oca Hoška doveli do ovog zaključka: „Po svojem porijeklu katekizamska djela kod Hrvata najvećim dijelom pripadaju općecrkvenoj katekizamskoj literaturi, nastaloj izvan Hrvatske. Izvornih katekizama ima vrlo malo. Krajem 16. st. značajno je katehetsko stvaralaštvo Aleksandra Komulovića, početkom 17. st. Matije Divkovića, a u 18. st. razmahali su se pastoralni genij Jurja Muhiha i kulturna znatiželja Emerika Pavića. Još se nekoliko katekizama ne može svesti na već poznate katekizamske strukture, ali su oni više izraz katekizamskog minimalizma nego vrijednog stvaralačkog nastojanja. Brojne su prilagodbe, općenito prihvaćenih katekizamskih djela, našim uvjetima i posjeduju određenu izvornost, ali i takvi su katekizmi u svojoj konačnici odraz naših kulturnih i vjerskih prilika i neprilika.²

Naše katekizme možemo promatrati također i kao pokazatelje našega katolicizma.

Pogledajmo prvo što naši katekizmi kazuju o čistoći hrvatske pravovjernosti. Pod tim je vidikom zanimljiva i značajna činjenica da su hrvatski protestantski katekizmi bili tiskani u Njemačkoj, a u Hrvatskoj niti su bili prihvaćeni, niti su izazvali ikakvu reakciju u smjeru katehetskog stvaralaštva (usp. Hoškov sažetak, str. 189, 192, 195, 198). Predrag Belić kaže: „[...] možemo bez pretjerivanja zaključiti da katehitička književnost prvih hrvatskih evangelika nije izvršila veći i trajniji utjecaj na oblikovanje religiozne svijesti i sadržaja kod Hrvata.”³ Hrvatske evangeličke knjige nisu se raspačavale, nego su ležale u knjižari, zaključuje M. Smolik.⁴ A ipak, požrtvornost i neka upornost kojom su izdavani ti protestantski katekizmi takva je da zadivljuje.⁵

Obratno, kad se radilo o katoličkim katekizmima, tada je već sam njihov broj impozantan. No, ako pri katekizmu gledamo samo ono što se može brojem izraziti, tada izostavljamo ono što je tu još važnije. Tiskani katekizam nije bio samo mrtvo tiskano slovo, on je bio – da tako reknemo – sredstvo kojim je uz čitatelja katekizma bio nazočan njegov duhovni pastir, njegov prijatelj, koji nije bio zauzet samo za katehizaciju, nego i za dobro naroda uopće (zato

prikazi

su mnogi katekizmi ujedno prve pouke u čitanju). Živa osoba uz živu osobu – po tiskanom katekizmu! A o katehizaciji po tiskanim katekizmima vodili su brigu i stalni svećenici na terenu, i pučki misionari, i biskupi, i apostolski vizitatori. Prihvaćanje katekizama bilo je odraz i test stvarnog vjerskog života u narodu; a to je prihvaćanje bilo takvo da treba reći da je vjera u narodu zaista živjela, ne samo životarila.

Taj bujni vjerski zamah, potpomagan katekizmima, pokazao je svoj osjećaj za pravovjernost također i izborom katekizama kojima se služio. Crkva je pokazala svoje veliko povjerenje u katekizme sv. Petra Kanizija i sv. Roberta Bellarina. A upravo katekizmi te dvojice crkvenih naučitelja bili su kod nas daleko najviše upotrebljavani za pripremanje hrvatskih katekizama. Bilo je također nešto utjecaja Jakoba Ledesme; a i on je besprijekorno pravovjeran. Takozvani Rimski katekizam tiskan je kasno, tek 1750, ali njegov se utjecaj može zamijetiti kod nekoliko katekizama već prije. Dakle, u biranju predložaka za hrvatske katekizme odabirani su tekstovi koji su u pravovjerju bili vrhunski čisti i pouzdani, u onom razdoblju najpouzdaniji. Ipak, ima tu i jedna sjena u vezi s nešto jansenističkih natruha u tzv. „Austrijskom katekizmu” – no o tom malo kasnije.

Ne samo izbor katekizma, nego i njihove prilagodbe za naše, tada izdavane katekizme također su i zanimljive, i indikatorne. Piscu naših prihvaćenih katekizama nisu nama prenosili tuđu problematiku, nego su se služili katekizmima priznatih pisaca, prilagođujući njihove tekstove našim prilikama. Tako, na primjer tzv. „Mali nauk krstjanski Matije Divkovića (1563–1631)”, a taj je imao, čini se, 12 izdanja kroz dugo razdoblje od 1616. do 1738, nastade

² ISTI, *nav. dj.*, str. 187–188.

³ P. BELIĆ, *Marija u prvim evangeličkim i katoličkim katekizmima kod Slovenaca i Hrvata (1550–1606)*, u: „Advocata Croatiae”, Zbornik radova hrvatske sekcije VIII. međunarodnog mariološkog i XV. marijanskog kongresa, Zragoza, 3–12. 10. 1979. KS, Zagreb 1981, str. 81.

⁴ Navodi P. BELIĆ, *nav. dj.*, bilj. 73., uz str. 62, tiskana na str. 91–92.

⁵ Usp. P. BELIĆ, *nav. dj.*, npr. str. 81, te bilj. 254., uz str. 84, tiskana na str. 98.

tako da „Nauk od Ledezme i Belarminova Nauka u jedno stisnu i složi bogoljubni bogoslovac fra Matie Divković”. Kad je ovako „u jedno stiskao i slagao” Ledesmine i Bellarminove odlomke, nije ih mijenjao nego probirao i cjelovito donosio one, koje je smatrao potrebnima za naše vjernike. A kako ih je probirao razabiremo očitije iz njegova tzv. „Velikog nauka krstjanskoga”. I taj je katekizam, najvjerojatnije, kompilacija iz više katekizama; napose je zamjetljiv utjecaj Jakoba Ledesme; izražava, doduše, duh i smjernice katoličke reforme i dogmatskih stavova u odnosu prema protestantskoj reformaciji, ali Divković piše ne onako kako je bilo potrebno u krajevima gdje je protestantizam već postojao, nego predusrećući nekatoličke utjecaje i učvršćujući ono što je u katolicizmu važno, napose u tadašnjim prilikama: dobrotu svega što je Bog stvorio, slobodu volje, važnost dobrih djela, uzvišenost Crkve, značenje papinstva. Time je ujedno budio svijest dostojanstva i samobitnosti kod katolika pod turskom vlašću (usp. str. 21–24; 164–165). O njemu je Hoško, navodeći i misli Jakše Ravlića napisao i ovo, što je ponešto paradoksalno, ali o čemu ipak treba voditi računa: „Valja stoga zaključiti da je svjesno zapostavio suvremene katekizme i odlučio se za priručnik koji je duboko vezan za srednjovjekovnu crkvenu knjigu [vjerojatno mu je bio glavni izvor za Veliki krstjanski nauk njemački dominikanac Johannes Herolt iz Nürnberga, koji je umro 1468]. Vrijeme je pokazalo da je njegov postupak bio opravdan, jer su ga njegova djela, kako zbog izbora sadržaja, tako zbog oblika u priči i stihovima tako uspješno približila puku da ga je mogao potisnuti nešto kasnije jedino Andrija Kačić Miošić”.⁶

Sličnu pojavu možemo vidjeti na temelju Hoškovih podataka na uspjeljoj i dobro primljenoj knjizi „Biskupovači” (1. izdanje g. 1815.) biskupa fra Augustina Miletića, odnosno u 3. izdanju (g. 1867.) biskupa fra Anđela Kraljevića. Pisac se uglavnom oslanja na dalmatinske katekizme iz druge polovice 18. stoljeća, ali i to po osobnom, slobodnom prosuđivanju: njegovo tumačenje Očenaša upućuje čak na Aleksandra Komulovića, dakle na 16. stoljeće (!), a ima i ovisnosti o tzv. „Austrijskom ka-

tekizmu”, te je, u 3. izdanju, primijenjen Gajev pravopis (str. 148–150). Dakle, „nova et vetera”, ali kako je ovdje, našem vjerniku, bilo potrebno!

Dolikuje da u ovom kontekstu spomenemo i Jurja Muliha (1694–1754). O njemu Hoško kaže da je najplodniji hrvatski katehetski pisac 18. stoljeća (str. 62 i 171), da je katehetski genij (str. 187–188). Muliha je kateheta koji zna za koga piše, piše za onoga komu je živom riječju govorio i koga je ne samo poznao nego i volio, a saopćava mu ono što je u sebi nosio dobrim poznavanjem teologije i potpunom odaošću Crkvi koju duboko doživljava.

Blizina narodu, prilagođenost narodu i njegovim konkretnim potrebama, ali i njegovu mentalitetu, to je također sigurno važna osobina dobrog katekizma. Spomenimo dva primjera među našim nekadašnjim katekizmima!

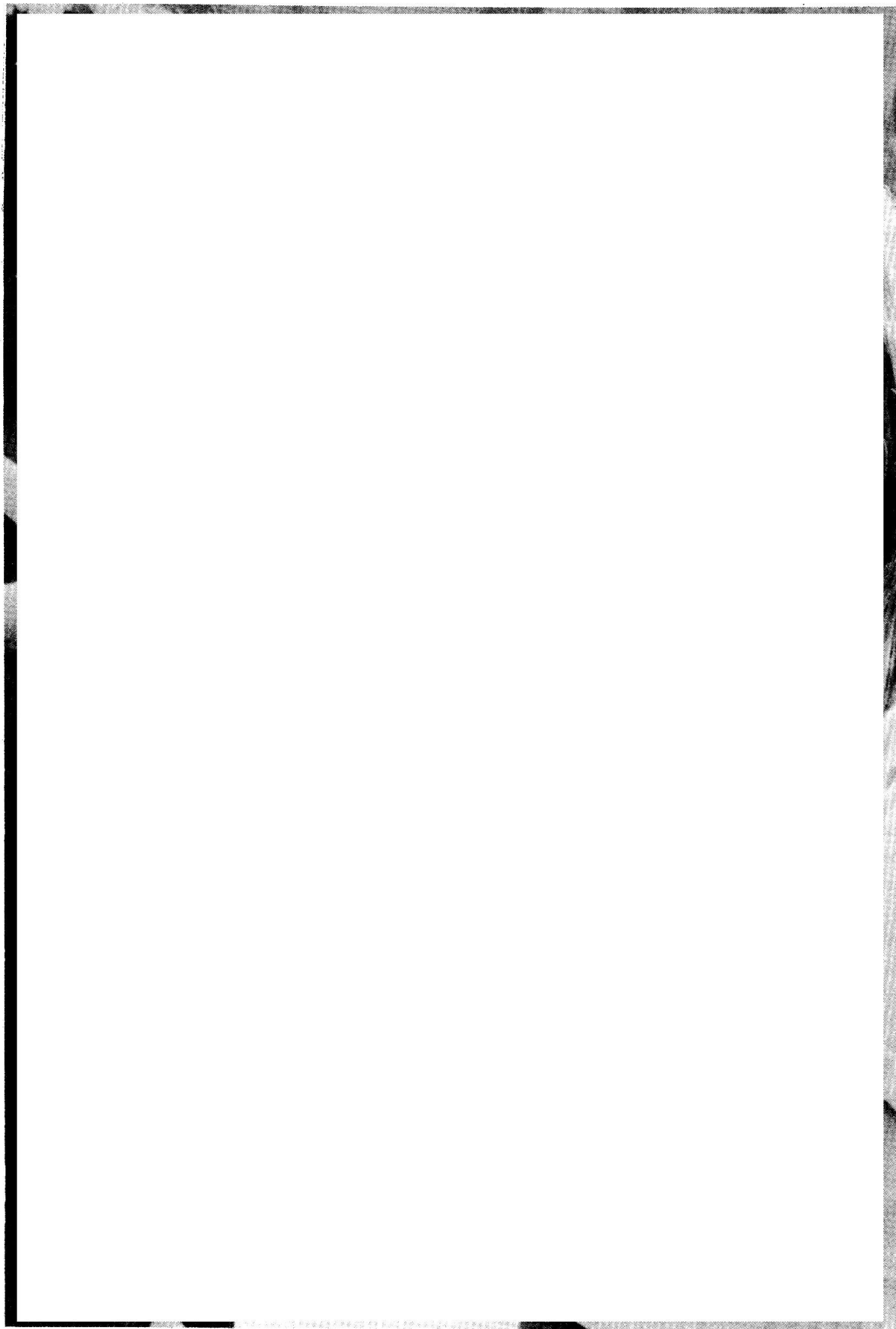
Kao prvi primjer spomenimo katekizam fra Tome Babića (1680–1750), tzv. „Babušu”, koja je izašla u prvom izdanju 1726, a u sedmom 1898. Fra Jeronim Šetka piše još 1938. da je i tada ta „Babuša” narodu poznata!

Kao drugi primjer spomenimo Nikolu Krajačevića (1582.–1653.). Uz njegovo ime veže nam se asocijacija na ono što o njemu donosi – kao prigovor – gotovo svaka povijest književnosti, da je htio svojim nabožnim pjesmama potisnuti „poganske, lotrene i nečiste popevke”, da je htio da se duhovne pjesme pjevaju ne samo u crkvi, na procesijama itd, nego da se pjevaju i u radne dane, na svakom mjestu, u kući i na polju, koseći, orući, žanjući, kopajući.⁷ Ne možemo, dakako, pohvaliti neki njegov rigorizam⁸, nije se trebao protiviti lijepim i nevinim narodnim pjesmama. Ima naivnosti (ako baš hoćete, dražesne naivnosti) kad predlaže ovakve zamjene: „Zdrava zvezda morska”

⁶ F. E. HOŠKO, *nav. dj.*, str. 165.

⁷ Usp. M. KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti do Preporoda*. MH, Zagreb 1961, str. 227; K. GEORGIJEVIĆ, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. MH, Zagreb 1969, str. 73–74.

⁸ „On je radio, što i toliki drugi, katolici i protestanti, a navlastito Luther”, veli M. Kombol (*nav. dj.*, str. 228).

pjeva se na napjev pjesme „Hranila devojka tri sive sokole”; „O ti, Gospa odičena [O gloriosa Domina]” pjeva se na napjev pjesme „Igralo kolo široko”; „Zdravo budi Marija” pjeva se kao „Poseal sem bažulek”; a „Smiluj se mene, o Bože” pjeva se kao „Lepo mi poje črni kos”.⁹ No u njegovu naumu – osim ovog nerealnog – ima i nešto realno, nešto što je i duboko i plemenito, a to je njegova želja da vjersku nauku dade kao pjesmu, pjesmu koja se ne samo izgovara nego i pjeva, pjeva se napjevom koji je narodu blizak i vlastit. Božji svijet, svijet vjere, doista je takav da se može doživjeti kao nešto blisko, i čovjekovu umu i srcu vlastito. To je bio prvorazredni katehetski potez, iako ga je trebalo provesti drugačije nego što je zamislio Nikola Krajačević. I to se danas radi – hvala Bogu! Ono što je u tom Krajačevićevu radu bilo realističko i pozitivno davalo je smjer njegovim „Svetim evangeliomima” (g. 1651.). Krajačević je izradio priručnik za vjersku pouku djece u crkvi pod vodstvom svećenika, kao i u obiteljskoj kući pod vodstvom roditelja – uz samu katekizamsku građu donosi i upute za vjeroučitelja, što da on dalje čini. Konkretno prilike, ili bolje rečeno, neprilike, teško vjersko neznanje, odredilo je izbor i raspored izložene građe. Pridodane katekizamske pjesme imale su svoju odgojnu vrijednost (nije sve što je u vezi s njegovim pjesmama onako naivno!). I taj je katekizam bio službeni katekizam zagrebačke biskupije kroz gotovo čitavo jedno stoljeće (usp. str. 32,34).

I sad možemo izvesti zaključno zapažanje: sve u svemu, kako se razabire iz Hoškove knjige, naši su nekadašnji katekizmi uspijevali kad su bili povezani s Crkvom i s narodom. Neki su katekizmi to postigli u veoma izrazitom stupnju, upotrebljavali su se kroz nekoliko generacija.

No ima u povijesti naših katekizama i tamnih strana.

U vrijeme jozefinizma uvuklo se je u naše katekizme nešto jansenizma (molim pripazimo da se ne bismo krivo razumjeli: jansenizam nije u jozefinizmu bio dominantan, ali ga je bilo!). Prisjetimo se što je jozefinizam izmijenio u katehizaciji! Vjeronauk prelazi iz crkve u školu, postaje jedan od školskih predmeta, po-

učavaju ga (i) učitelji, ne (samo) svećenici, nadzire ga državni školski aparat (usp. Hoško, str. 130). Priručnik za vjeronauk postaje jednim od školskih priručnika. Država tu ima svoju utjecajnu riječ, kao i za sve druge školske priručnike (str. 177). Marija Terezija određuje 1777. da „Austrijski jedinstveni katekizam” bude obaveznim školskim i izvanškolskim (!) priručnikom u svim zemljama pod njenim vrhovništvom (str. 132.–133, 177.) Taj zahvat države imao je svojih posljedica, i dobrih i loših: vjeronauk je dobio neku stalnost, čvrstoću, općenitost kakve prije nije imao, ali je ostao izložen opasnosti da izbljedi ona veza s dubinama po kojima je vjeronauk baš *katehizacija*, tj. nešto s područja Božje milosti u autentičnom zahvatu Kristove Crkve, a ne tek nešto s područja pučke prosvjete. Sad, u jozefinizmu, moglo se dogoditi i dogodilo se što je do tada bilo nezamislivo, postignut je do tada neviđen uspjeh na području koje se izriče brojevima: „Po broju izdanja i različitim vrstama [„Austrijski katekizam”] dosiže prvo mjesto među [ka]tekizmima na hrvatskom jeziku. Ujedno je 'Austrijski katekizam' prvi vjeronaučni priručnik koji se općenito upotrebljava gotovo u svim biskupijama hrvatske Crkve sredinom 19. st. i to usprkos nejedinstvenom književnom jeziku.”¹⁰

Taj „Austrijski katekizam”, iako je bio plod ispravaka predhodnog Felbingerova katekizma i manje rigidan nego izvorni jansenistički katekizmi, ipak je bio natrunjen jansenizmom i donekle racionalistički usmjeren (str. 126, 129, 177, 178). Čast biskupu Galjufu na vidoovitosti i otvorenosti (usp. str. 125)!

Zanimljivo je i veseli nas da je već prije Prvog vatikanskog sabora upravo biskup Strossmayer započeo uspješno zaustavljanje upotrebe „Austrijskog katekizma” uvođenjem Deharbe-ova katekizma (str. 151 ss). No, izvan Banske Hrvatske, na Jadranu, ostaje „Austrijski katekizam”; iako u popravljenom izdanju, tiskan je taj, ne

⁹ Usp. F. M. HOŠKO, *nav. dj.*, str. 32; M. KOMBOL, *nav. dj.*, str. 228; K. GEORGIJEVIĆ, *nav. dj.*, str. 74.

¹⁰ F. E. HOŠKO, *nav. dje.*, str. 178.

neki drugi katekizam, u Krku još 1917. (str. 182).

Lakše je bilo s Napoleonovim (ne besprijekornim) katekizmom. Od njega je hrvatski tiskan samo uvodni dio (g. 1812.) (str. 144). S padom Napoleona pao je i taj katekizam, natrunjen težnjom da bude „sredstvo novog saveza između 'prijestolja i oltara'” (str. 145).

Hoško na nekoliko mjesta upozorava na netočnost mišljenja, inače veoma zaslužnog, Ferde Hefflera da je navodno u vrijeme jansenizma kod nas prevladavao Kanizijev smjer (str. 131–132, bilj. 7, 139–141, 151 bilj. 1, 168). Ne može se, dakle, poreći dvoje: nedostatak osjetljivosti za jansenistička i racionalistička skretanja kojih je kod nas bilo ponešto još prije državnog pritiska, ima toga kod Josipa Stjepana Reljkovića (sina Antuna Matije, pisca „Satira”), Ivana Velikanovića i Emerika Pavića; i sporost naših povjesničara da prepoznaju takve elemente u prošlosti.

Nadalje, nedostatak je i nije pohvalno svojstvo naše kateheze da je u njoj bila slabo zastupana (i slabo primana) biblijska kateheza (baš biblijska kateheza, a ne samo izlaganje biblijske povijesti), a da o otačkoj ni ne govorimo (usp. str. 184–185, i jezgrovito u sažetku, str. 191, 194, 197, 200). Spomenimo usput da ni hrvatski protestantski katekizmi nisu pisani na način biblijske kateheze (sada pod tim izrazom mislimo na elemente biblijske kateheze, jer ta se vrsta, kao zaseban smjer, javila u 18.–19. stoljeću).

Daljnji je nedostatak u tom, što naši katekizmi ne pokazuju baš neku teološku dubinu, pogotovo ne naglašenu dubinu. Ni „Rimski katekizam” nije za vremena počeo kod nas utjecati, ni Divković, ni Mulih, ni Kanižlić – koji su inače postigli vrhunске uspjehe u jednostavnijim katekizmima – nisu uspjeli svojim teološki dubljim djelima.¹¹

Nekadašnji hrvatski katekizmi! Sigurno, povijest je lijepa i vrijedna već sama u sebi. Za kulturna čovjeka ono što je „nekadašnje” ujedno je i suvremeno, dio je to one naše stvarnosti koja je ista kroz vrijeme i prostor, koja je opravdano draga! Koliko dublje zahvaća u narodnu dušu, toliko je draža!

No, nekadašnji hrvatski katekizmi ujedno su i pouka. Pouka i o onom *što* katekizmi trebaju u sebi nositi, i o načinu *kako* trebaju iznositi Kristovu nauku. Nekadašnji hrvatski katekizmi u nekoliko važnih osobina takvi su da se njima mogu ponositi i njihovi pisci, i oni koji su ih

¹¹ O biskupu Thauszyu piše Emerik Gašić 1749. mjeseca listopada imenovan je biskupom Bosanskim ili Đakovačkim. Dne 31. siječnja [1750.?] piše rimskom službeniku da je primio bule, i ujedno ga obavješćuje da je jurisdikcija njegova biskupovanja toliko skućena i iz ruku njemu istrgnuta, da mu osim četiriju župa ništa nije ostalo (A[nno] 1749. mense Octobri episcopus Bosniensis seu Diacovensius creatur. Die 31. Januarii scribit Romano Agenti, se Bullas recepisse simulque notum ei reddit in tantum jurisdictionem episcopatus sui coarctatam et avulsam, ut praeter quatuor parochias nihil eidem sit relictum) (Emericus Gašić, Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis–Diacovensius et Sirmiensis, Mursae /Osijek/ 1944, str. 39).

Tu Thauszyjevu pritužbu Hoško shvaća ovako: „Biskup Thauszy je već kao đakovački biskup (1749.–1751.) izražavao nezadovoljstvo što je njegova biskupska upravna vlast ograničena pastoralnim pravima franjevac koji su upravljali većinom župa te biskupije” (str. 87). To spominje u kontekstu da je biskup Thauszy kao zagrebački biskup osnovao u Požezi subalterni konzistorij koji je imenovao župnike i kapelane, a u tom je konzistoriju radio i Antun Kanižlić (str. 87). Time je „prebačena skretnica”, i vlak je, na žalost, pošao krivim smjerom pri procjeni uzroka kako za uspjeh, tako i za relativni neuspjeh teološki preciznijeg djela (dakako na način teologije onog vremena) Antuna Kanižlića, „Obilato mliko duhovno”.

Radi potpunosti dodajmo i ovo: one četiri župe bile su Đakovo, Gorjani, Vrpolje i Vrbica. Vuka još nije bila ni nastanjena (na krčevinama prastarih šuma naselio je nove stanovnike Thauszyjev nasljednik biskup Čolnić 1754.), Čepin je pripadao Pećuhu, Osijek (neko vrijeme) Ostrogonu. To je ostalo đakovačkom biskupu fra Nikoli Ogramiću carskom odlukom iz godine 1701. kojom je sporno područje između đakovačke i zagrebačke biskupije dodijeljeno Zagrebu (za što se je zauzimao fra Luka Ibrišimović). Čolnić je osnovao nove četiri župe: Semeljci, Piškorevci, Trnava, Punitovci. S tih osam župa dočekala je 1773. biskupija Bosanska papinsku bulu o sjedinjenju sa Srijemskom, koja je tada imala 15 župa. Od zagrebačke biskupije novoj, sjedinjenoj Bosansko-srijemskoj biskupiji dodijeljeno je 10 župa (među njima i Slavonski Brod), a od pećuške 17 župa, dodijeljen joj je i Osijek i Petrovaradin (koji je već pred tim bio dodijeljen Srijemskoj biskupiji). Spomenimo i ovo da je tom zgodom ostala u pećuškoj biskupiji Baranja i sjeverozapadni dio Slavonije (ne samo Valpovo i Donji Miholjac, nego i Čepin) što je nakon prvog svjetskog rata bilo povjereno đakovačkom biskupu kao apostolska administratura. A g. 1971. napokon je pripojeno đakovačkoj biskupiji (usp. E. Gašić, nav. dj., str. 39,40;

prihvatili. Upravo to smo u ovom članku vidjeli – suosjećati s Crkvom („sentire cum Ecclesia”), suosjećati s narodom, ovim našim, tu – pa ne zaboravimo na ono davno zapažanje: „Historia docet”, povijest nek’ bude pouka! Nekadašnji hrvatski katekizmi imaju i svojih nedostataka. Mi ih danas vidimo i želimo nadrastati. I u tom pogledu nemojmo prečuti pouku povijesti, „historia docet”!

Dodajmo još nekoliko manjih primjedbi, uglavnom za onoga koji tu knjigu još nije čitao, a vjerojatno će je čitati. Neka čitatelja ne smeta što se neke stvari nalaze na nekoliko mjesta. To je neizbježiva posljedica kad se radi o više-manje samostalnim člancima. Ako i jest istina da tako dolazi do nekih ponavljanja ili do neke, naizgled, razbijenosti u prikazima iste problematike, ipak time je pisac zadržao vrijednu prednost određene zaokruženosti svakog pojedinog priloga.

Također, ne treba se previše bojati stanovitog broja tiskarskih pogrešaka, jer ipak rijetke su koje čitatelj neće moći odmah sam ispraviti (takva je valjda ona na str. 34, bilj. 9, gdje stoji „Naprotiv kalendar”, a treba „Napretkov kalendar”).

Nadalje, ako je Hoško mislio da njegova knjiga ipak ne zaslužuje da joj se doda kazalo imena, tu njegovu skromnost ne možemo pohvaliti, jer ta je knjiga ne samo veoma čitka, nego je i na pravoj znanstvenoj visini.

I zato knjizi želimo što bolji uspjeh, a njenu piscu čestitamo i zahvaljujemo za lijepi dar koji nam je izradio!

48, 81–82; Krunoslav Draganović sa suradnicima, *Opći šematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji*, 1939., str. 82; g. 1974, str. 136.) O problemima u vezi s razgraničavanjem biskupija usp. E. Gašić, nav. dj. npr. str. 35, 48, 74; o tom istom pitanju usp. napose Josip Buturac, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. KS, Zagreb 1970, za razdoblje nakon turske vladavine str. 153 i dalje – gdje se donosi mnogo podataka).

¹² To je ujedno i razlog u ime kojega se i ja ispričavam čitatelju ovog mog članka. Jedva, naime, da sam pri navođenju stranica iz Hoškove knjige naveo sve stranice koje bi bilo dobro navesti, i ne mogu jamčiti da sam naveo baš najvažnija mjesta svaki puta.